

РАДЯНСЬКА МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ (1929 – 1938)

ОСНОВНІ ПОДІЇ

1928/1929 – 1932 рр. — перша п'ятирічка

1929 р. — «рік великого перелому»

1932-1933 рр. — Голодомор в Україні

1933-1938 рр. — друга п'ятирічка

1938-1941 рр. — третя п'ятирічка (не завершена)

1931 р. — пуск Харківського тракторного заводу

1932 р. — пуск Дніпровської ГЕС

листопад 1929 р. — проголошення курсу на суцільну колективізацію

1937 р. — завершення колективізації в Україні

1930 р. — судовий процес над СВУ

1934 р. — перенесення столиці України з Харкова до Києва

421

Радянська модернізація України (1929–1938)

25.1. Сталінська індустріалізація України та її соціальні наслідки

Після зміцнення своєї влади більшовики розпочали докорінний переустрій країни, який отримав назву «радянська модернізація».

Складові радянської модернізації України: індустріалізація, колективізація, масові репресії, «культурна революція».

У грудні 1925 р. відбувся XIV з'їзд ВКП(б), який проголосив курс на індустріалізацію СРСР. Наступний, XV з'їзд, у 1927 р. визнав пріоритет державного плану над ринком, що означало згортання непу і знищення товарно-грошових відносин. На думку Сталіна, плани повинні були мати не прогнозуючий, а директивний характер, тобто бути обов'язковими для виконання. Передбачалося досягти 19 % щорічного приросту промислової продукції, а в 1929 р. XVI конференція ВКП(б) затвердила ще вищі темпи розвитку. Противники надзвичайних заходів і штурмівщини — М. Бухарін, О. Риков, М. Томський та інші — були оголошені «правим ухилом» і під час «чистки» партії виключені з її лав. На основі показників першого п'ятирічного плану на 1928/29 – 1932/33 рр. відповідно були розроблені плани економічного розвитку України, затверджені XI Всеукраїнським з'їздом Рад.

Перша п'ятирічка становила суму річних планів, які постійно коригувалися у бік збільшення. Для України встановлювалися напружені темпи зростання важкого машинобудування, хімічної промисловості, видобутку електроенергії. Фактично закріплювалась дореволюційна структура господарства, розрахована не на впровадження нових технологій, а на використання енергетичних і сировинних ресурсів.

На тлі світової економічної кризи 1929–1933 рр. створювалося враження швидкого економічного прогресу в СРСР. Це породжувало в більшовицьких лідерів бажання ще більше напружити сили народу і здійснити великий стрибок у со-

ціалізм. Сталін установив темпи приросту промислової продукції на другий рік п'ятирічки 32 %, а далі — 45 %. Така «надіндустріалізація» не підкріплювалася реальними можливостями. Окремі галузі економіки розвивалися з випередженням, інші відставали. Унаслідок цього на новобудовах не вистачало коштів, кваліфікованих кадрів, устаткування. Для залучення нових ресурсів використовувалися будь-які заходи.

Джерела індустріалізації: доходи державного сектору економіки; доходи від державної монополії на зовнішню торгівлю, збільшення експорту сировини і сільгосппродукції за кордон; «ножиці цін» між промисловою продукцією і сільгосппродукцією; націоналізація промисловості, ліквідація приватного сектору економіки (згорання непу); скасування конвертації червінців, інфляція; збільшення норм виробітку при збереженні існуючих зарплат; подовження робочого дня; колективізація, «розкуркулєння»; примусові державні позики; праця в'язнів; трудовий ентузіазм, стаханівський рух; підвищення цін на вино-горілчані напої; продаж за кордон національно-культурних цінностей; антирелігійна кампанія, пограбування церков; збільшення прямих і непрямих податків; запровадження карткової системи розподілу продуктів і предметів першої необхідності, зниження життєвого рівня населення.

З'явилося таке поняття, як «штурмівщина», коли плани капітального будівництва неодноразово переглядались, але кожен із них мав виконуватись.

У роки першої п'ятирічки в Україні будувалося близько 400 нових підприємств, у тому числі Дніпровська гідроелектростанція, завод інструментальних сталей у Запоріжжі «Дніпроспецсталь», Харківський тракторний завод, шахти в Донбасі та інші. Велика промисловість України перейшла в підпорядкування загальносоюзних наркоматів. Таким чином, Україна, як й інші республіки, була позбавлена економічної самостійності. Адміністративно-директивні методи управління стали головними в розвитку радянської економіки.

Щоб довести тріумф першої п'ятирічки, Сталін маніпулював статистичними показниками. Спеціальним рішенням Політбюро окремим відомствам було заборонено друкувати підсумки своєї роботи. Зростання промислової продукції подавалося не в конкретному обчисленні, а в карбованцях. Отже, досить було встановити великі ціни на нову продукцію, як валові показники різко зростали. Це дало змогу оголосити про виконання першої п'ятирічки за 4 роки і 3 місяці. Щорічний приріст промислової продукції в середньому становив близько 16 %, тобто менше, ніж було заплановано.

У роки *другої п'ятирічки 1933–1937 рр.* темпи зростання були визначені на рівні 16,5 %. В Україні стали до ладу гіганти металургійної промисловості — «Запоріжсталь», «Криворіжсталь», «Азовсталь», а також Новокраматорський завод важкого машинобудування — один із найбільших в Європі.

Виконання перших п'ятирічок потребувало надзвичайних зусиль народу СРСР. Причому п'ятирічки не були розраховані на підвищення матеріального добробуту. Більше того, голод 1932–1933 рр. знищив мільйони людей, село запустило, міста й новобудови поновлювалися дешевою робочою силою. «Шахтинська справа» в Донбасі — суд над старими спеціалістами вугільної промисловості — започаткувала організоване цькування фахівців із дореволюційними дипломами.

Більшовики не надавали належного значення матеріальним стимулам праці. Карткова система давала можливість робітникам і службовцям придбати мінімум

товарів. Ігноруючи економічні важелі підвищення продуктивності праці, керівники більшовицької партії і уряду намагалися скористатися ентузіазмом мас, а також неоплачуваною працею мільйонів безневинно ув'язнених. Соціалістичне змагання (стаханівський рух та ін.) надовго стало головною формою боротьби за вищі показники праці.

Передбачене в більшовицьких планах витіснення капіталістичних елементів вилилося у фізичну ліквідацію значної частини економічно активного населення — так званого «куркульства» на селі та власників приватних підприємств у місті. Посилився товарний голод, бо зусилля в галузі важкої промисловості супроводжувалися хронічним занепадом соціальної сфери і легкої промисловості. Щоб зберегти темпи розвитку промисловості, робітників та інженерно-технічних працівників фактично прикріпили до підприємств і установ, а порушення дисципліни прирівнювалося до кримінального злочину.

Отже, *позитивним підсумком індустріалізації* України стало зростання підприємств важкої промисловості (майже в 11 разів), будівництво нових шахт, електростанцій і, як результат, перетворення України на індустріально-аграрну країну, яка за рівнем окремих галузей промисловості випередила деякі європейські держави. *Негативні наслідки*: підрив розвитку сільського господарства, легкої і харчової промисловості; нераціональне й нерівномірне розміщення продуктивних сил; посилення централізація управління промисловістю; ігнорування економічних механізмів розвитку економіки; зниження життєвого рівня населення (поширення державних позик, торгівля алкогольними напоями, черги, продовольчі картки, хронічний дефіцит товарів і послуг, житлові проблеми тощо).

25.2. Більшовицька політика колективізації та розселяння України. Голодомор 1932–1933 рр., його причини та наслідки

Радянське керівництво, взявши курс на модернізацію промислового потенціалу країни, одразу зіткнулося з трьома проблемами: коштів, сировини і робочих рук для розвитку індустрії. Одержати все це можна було від селянства, що становило переважну більшість населення. Однак селянин-власник був незручною і небажаною фігурою для партійно-державного апарату, який від імені народу розпоряджався промисловістю. Держава не могла забезпечити прискорені темпи індустріалізації, маючи справу з мільйонами одноосібників. Маючи певний мінімум засобів виробництва, він мало залежав від державних структур. Доки селянин сам вирішував, що йому сіяти і що відвозити на ринок, від нього залежала держава, якій треба було нагодувати місто та армію. Ось чому під приводом турботи про піднесення добробуту сільського населення партія хотіла створити на селі контрольоване колективне господарство.

Але в сталінських планах колективізація — це не лише зручний засіб забезпечення населення міст та армії продовольством, а промисловості — сировиною і робочою силою. Крім цього, вона мала суттєво сприяти зміцненню соціальної бази диктатури пролетаріату: з одного боку, колективізація стимулювала процес пролетаризації селянства (процеси розкуркулювання і розселяння), з іншого — разом із індустріалізацією вона відкривала шлях до ліквідації багатокладності в економіці.

Перший п'ятирічний план передбачав, що в Україні в колгоспи буде об'єднано 30 % селянських господарств. Але вже на листопадовому 1929 р. пленумі ЦК ВКП(б) було взято курс на суцільну прискорену колективізацію. Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор підтримав пропозицію завершити колективізацію протягом одного року. Резолюція пленуму «Про сільське господарство України і про роботу на селі» передбачала в Україні найвищі темпи колективізації з усіх союзних республік. У січні 1930 р. Україну віднесли до групи регіонів, де колективізацію планувалося завершити восени 1931 — навесні 1932 р.

У процесі колективізації можна виділити кілька етапів:

1929—1930 рр. — час прискореної колективізації, яка перетворилася, по суті, на комунізацію; у колгоспи забирали все: реманент, велику рогату худобу, коней, птицю; ситуація ускладнювалася надмірними зусиллями місцевої влади: на 20 січня 1930 р. у республіці було колективізовано 15,4 % селянських господарств, а на 1 березня — 62,8 %; у багатьох місцях відбулися антирадянські виступи селян, село поринуло у вир самознищення. Селянство почало продавати або забивати худобу, ховати чи псувати реманент. У 1928—1929 рр. в Україні було знищено до 50 % поголів'я худоби;

1930 р. — маневр сталінського керівництва з перекладенням відповідальності на місцеві партійні й радянські органи (стаття Й. Сталіна на початку березня 1930 р. «Запаморочення від успіхів», постанова ЦК ВКП(б) від 14 березня 1930 р. «Про боротьбу з викривленнями партійної лінії у колгоспному русі»). Почався масовий вихід із колгоспів. Восени 1930 р. в колгоспах залишилося менше третини селянських дворів, причому переважно незаможницьких;

1931—1933 рр. — новий етап суцільної колективізації, прискорення її темпів, закінчення в основному колективізації в Україні (колективізовано 70 % дворів);

1934—1937 рр. — завершальний етап колективізації. У 1937 р. колгоспи мали 96,1 % посівних площ.

Важливим елементом колективізації було так зване «розкуркулення», а фактично, розселяння села. Спочатку, у 1927—1928 рр., до заможного селянства застосовувалася політика обмеження — збільшували податки, обмежували оренду землі, забороняли використовувати найману працю, купувати машини, реманент. У квітні 1929 р. Сталін визначив нове стратегічне завдання — *перехід від політики обмеження до політики ліквідації куркульства як класу*. Наприкінці січня 1930 р. була опублікована постанова ЦК ВКП(б) «Про заходи з ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». Починаються масові репресії проти заможного селянства та всіх, хто не бажав вступати в колгоспи. В Україні за роки суцільної колективізації було експропрійовано близько 200 тис. селянських господарств (разом із сім'ями — 1,2—1,4 млн осіб, із них — 860 тис. виселили на північ Сибіру).

Одним із найжорстокіших злочинів сталінізму був *Голодомор 1932—1933 рр.*, який став геноцидом українського народу. Безпосередньо його причиною було насильницьке вилучення хліба у селян. Загалом же *причинами голодомору в Україні* була сукупність національно-політичних та соціально-економічних чинників:

- необхідність знищення українського селянства як свідомої національної верстви, яка загрожувала імперським інтересам Москви;
- непомірні для селян хлібозаготівлі;
- надмірний хлібний експорт;

- небажання колгоспників працювати в громадському господарстві;
- конфіскація владою продовольчих запасів;
- економічні прорахунки, спроба здійснити соціалістичне будівництво воєнно-комуністичними методами.

Протягом січня-листопада 1930 р. в Україні було заготовлено 400 млн пудів хліба, за такий же період 1931 р. — 380 млн пудів. Вилучався навіть посівний фонд. 7 серпня 1932 р. ВЦВК і РНК СРСР приймають закон «Про охорону соціалістичної власності», який за крадіжку колгоспної чи кооперативної власності передбачав розстріл або позбавлення свободи терміном не менше 10 років із конфіскацією майна. У народі цей драконівський документ назвали «законом про п'ять колосків».

Незважаючи на небачену жорстокість, виконати план хлібозаготівлі в 1932 р. не вдалося. Із метою «виправлення» ситуації в Україну направляється надзвичайна хлібозаготівельна комісія на чолі з головою Раднаркому СРСР В. Молотовим. «Зміцнюється» керівництво КП(б)У — другим секретарем ЦК і секретарем Харківського (столичного) обкому партії стає особистий посланець Й. Сталіна — П. Постишев, проводяться репресії проти комуністів. У селян конфіскують тепер не тільки зерно, а й усі продукти харчування.

Точну цифру людських втрат від Голодомору 1932—1933 рр. встановити неможливо. Дослідники називають дані від 3,5 до 12 млн осіб.

Унаслідок Голодомору було остаточно зламано опір селян колгоспній системі й суттєво підірвано сили у відстоюванні споконвічних національних прав. Колгоспний лад став однією з основ командної економіки і тоталітарного режиму.

Головним результатом колективізації став здійснений індустріальний стрибок, за який заплачено дорогою ціною: жертвами насильницького розкуркулення і Голодомору, втратою селянами відчуття господаря, тривалою деградацією та дезорганізацією сільського господарства.

25.3. Становище культури в Україні в 1930-х рр. «Розстріляне відродження»

Унаслідок політики українізації, розпочатої в 1920 — на початку 1930-х рр., українська культура ще зазнавала піднесення. Українська мова використовувалася в державному апараті, у галузі освіти, в художній і науково-технічній літературі, періодиці, театральному мистецтві тощо. Поряд із українською розвивалися також мови національних меншин. Однак період національного піднесення був нетривалим. Українізація від самого початку була політично й ідеологічно обмеженою. Уже наприкінці 1920-х рр. з'явився сигнал згортання українізації, а разом із нею і загального наступу на українську культуру.

Так, у 1929 р. Центральний Виконавчий Комітет СРСР прийняв постанову, згідно з якою підприємства і установи центрального підпорядкування з Москвою і між собою мали спілкуватися російською мовою. Це призупинило опанування чиновниками української мови, а тих, хто нею спілкувався, називали націоналістами. Розгорталася боротьба проти «націоналістичних ухилів». М. Скрипник, який відповідав в уряді за освіту і підтримував українізацію, був звинувачений у створенні націоналістичної контрреволюційної організації і покінчив життя самогубством. Жертвами розправи стали й інші члени комісії з українізації.

Згортання національно-культурного будівництва в Україні згубно позначилося на становищі національних меншин. У квітні 1938 р., коли першим секретарем ЦК КП(б)У був *М. Хрущов*, Центральний Комітет прийняв постанову, згідно з якою створення навчальних закладів для національних меншин оголошувалося насадженням вогнищ буржуазно-націоналістичного впливу на дітей, а тому подальше їх існування було визнане «недоцільним і шкідливим». Усі ці заклади закрили, були ліквідовані національні райони, національні сільські та міські ради. Як і в передреволюційні роки, національні меншини опинилися перед загрозою зникнення.

Розвиток культури в Україні в 1930-ті рр. мав складний і суперечливий характер. Більшовицька партія змінила акценти політики в галузі культури, надаючи перевагу не національному духовному відродженню, а проведенню так званої «культурної революції». За задумом лідерів партії, така революція повинна була дати освіту і виховання, які б допомогли зробити ривок і в сфері виробництва, і в утвердженні радянської системи цінностей. Фактично культурна революція покликана була обслуговувати досягнення політичних цілей ВКП(б). Разом із тим розвиток культури мав наслідки для економічного й духовного прогресу.

Вагомим здобутком була ліквідація неписьменності в Україні. Відкриті курси, гуртки, школи лікнепу сприяли тому, що на кінець 1930-х рр. лише 15% дорослого населення було неписьменним. У 1930 р. було започатковано загальне обов'язкове чотирикласне навчання. У містах здійснювався перехід до загального семирічного навчання. Однак не вистачало шкільних приміщень, учителів, підручників. Кількість шкіл з українською мовою навчання скорочувалась. Ідеологічний контроль за школярами був переданий комсомольським та піонерським організаціям.

Вища освіта була відкрита лише для осіб, які були поза підозрою щодо відданості існуючому в країні режиму. Перевага при вступі надавалася членам партії і профспілок, червоноармійцям, вихідцям із робітників. Відновили свою діяльність університети, відкрилися нові середні навчальні заклади. Однак недовіра до старих спеціалістів, підбір кадрів за класовою ознакою, масові репресії призвели до руйнування інтелектуальної і моральної спадкоємності української інтелігенції. Наступ адміністративно-командної системи нівелював творчу особистість, породжував повне безсилля перед сталінщиною.

Під жорстким пресом терору опинилися науковці в Україні. Причому утисків зазнавали не тільки вчені-суспільствознавці, яких карали за найменший відступ від марксизму, а й працівники технічних галузей. Незважаючи на це, окремі вчені й колективи досягли вагомих успіхів у галузі фізики, математики, електрозварювання, біохімії і медицини. У 1930-х рр. в науково-дослідних установах України працювали відомі вчені: *О. Богомолець, І. Курчатov, Л. Ландау, О. Палладін, М. Стражеско, М. Холодний*.

Після прийняття в квітні 1932 р. постанови ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» творчість митців підпадала під контроль партії за посередництвом Спілки радянських письменників. Основним творчим методом проголошувався *соціалістичний реалізм*. Уславлення ролі партії та її вождів стало головним завданням діячів культури. Чимало талановитих творів майстрів слова змушені були час від часу оспівувати більшовицький режим, залишаючи поза увагою насильницьку колективізацію, голодомор та страхіття репресій. Саме в цей час широко відомими стають імена поетів *П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка, М. Бажана*, прозаїків *А. Головка, Н. Рибак, П. Панча, Ю. Яновського* та багатьох інших.

Репресії 1930-х рр. торкнулися близько 500 письменників і поетів. Не витримав переслідувань М. Хвильовий, загинув у таборах М. Зеров, був розстріляний Г. Косинка. Нищення молодого покоління представників української культури, літераторів і митців назвали *«розстріляним відродженням»*.

У 30-ті роки продовжилася і антицерковна компанія. Друга п'ятирічка була оголошена *«п'ятирічкою знищення релігії»*. Ця кампанія мала сумні наслідки: в Україні на середину 1930-х рр., порівняно з 1913 р., залишилось лише 9 % церковних споруд. Решту було закрито або зруйновано. Загибло тисячі історичних пам'яток.

25.4. Сталінський терор в Україні у 1930-х рр.

1929 рік — рік «великого перелому» — став одночасно переможним для Й. Сталіна в боротьбі за владу. Він повністю підпорядкував собі партію, діяльність якої пронизувала все суспільство. Україна стала частиною радянської імперії, де суворий централізм і одноосібна влада становили основу тоталітарного режиму.

Сталін і його оточення створили власну теорію побудови соціалізму, у якій не було місця незгодним. Досягнення, хоч і дорогою ціною, певних успіхів в індустріалізації зміцнювали позиції Сталіна. У переважно аграрній країні встановлювати диктатуру пролетаріату було нелегко. Тому сталінський терор в Україні, одній з найбільших національних республік із переважаючим сільським населенням, набув великого розмаху.

Першого удару в Україні було завдано по старій інтелігенції, особливо тих, хто раніше співпрацював з українськими урядами і небільшовицькими партіями. Хоча насправді опозиція сталінському режиму внаслідок тотального контролю була незначною, розпочалися судові процеси із викриттям неіснуючих таємних організацій. Це потрібно було, щоб довести наявність в СРСР ворогів, які загрожують суспільному й державному ладу.

На початку 1929 р. прокотилася *хвиля арештів діячів української науки, культури й автокефальної церкви*. Через рік у Харкові над ними пройшов судовий процес. До різних термінів ув'язнення було засуджено 45 осіб, у тому числі два академіки, 11 професорів, два письменники, науковці, викладачі вузів, студенти. Їм приписувалося створення контрреволюційної організації під назвою «Спілка визволення України», яка шляхом збройного повстання начебто збиралася повалити радянську владу в Україні.

Наступ проти української інтелігенції продовжувався розгромом наукових шкіл. «Буржуазних націоналістів» виганяли зі Всеукраїнської академії наук, закривали її секції і вводили цензуру. Причетним до таємної організації зробили й М. Грушевського. Представники історичної науки, мовознавства, філософії зазнавали гонінь і фізично винищувалися. Уся освіта спрямовувалася на виправдання існуючого режиму і насаджування російської культури.

Тяжких переслідувань зазнала церква. Українську автокефальну православну церкву змусили саморозпуститися. Митрополита М. Борецького та сотні священників заслали до таборів.

Чи не найбільшою в історії українського народу є *трагедія голодомору 1932—1933 рр.* Загнані в колгоспи, селяни змушені були безплатно працювати, у результаті чого зменшився обсяг хлібозаготівель. Тоді в Україну прибула над-

звичайна комісія на чолі з В. Молотовим, яка взялася за вилучення всіх запасів зерна, у тому числі посівного. Проводилися подвірні обшуки. Незабаром масовий голод винищив близько 3,5 млн селян.

Хвиля репресій спрямовувалася проти членів партії. Виключення з партії за «ідеологічні помилки» означало розстріл або заслання. Найбільших переслідувань зазнали ті українські комуністи, які активно проводили політику українізації. Але репресій не уникали і учасники боротьби за радянську владу. Більшість керівників КП(б)У і Ради народних комісарів зазнали репресій. Майже весь Центральний Комітет, обраний на XIII з'їзді Компартії України, у 1937 р. був знищений.

У другій половині 1930-х рр. репресії посилились. Їхнім «виправданням» стали теорія загострення класової боротьби в період побудови соціалізму і вбивство С. Кірова.

Сталінський терор був спрямований також і на військових. Стратили *Й. Якіра* — командуючого Київським військовим округом; фізично винищили весь штаб цього округу. Крім того, загинули або потрапили до концтаборів сотні інших військових командирів і спеціалістів, що підірвало боєздатність Червоної армії.

Напередодні Другої світової війни «велика чистка» охопила весь Радянський Союз. Судові й позасудові органи («трійки») виносили смертні вироки, які одразу ж виконувалися, а рідні репресованих одержували тавро «члена сім'ї ворога народу». Жертвами сталінської сваволі стали всі категорії населення — інтелігенція, робітники, селяни, військові, духівництво, представники партійного і державного апарату. Репресії завдавали непоправної шкоди всім народам СРСР і загрожували самому існуванню української нації.

Поняття і терміни

Індустріалізація — процес створення великого машинного виробництва в промисловості, що веде до соціальних і культурних змін способу життя населення.

Криза хлібозаготівель — відмова селян здавати продукти сільського господарства за заниженими державними цінами. Мали місце у 1925-1929 рр. Як правило, долалися шляхом підвищення закупівельних цін, але під час кризи 1929 р. щодо селян були застосовані насильницькі воєнно-комуністичні методи.

Форсована індустріалізація — намагання радянського керівництва прискорити темпи індустріалізації шляхом виконання економічно необґрунтованих планів.

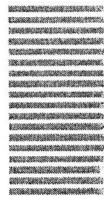
П'ятирічка — план розвитку народного господарства СРСР. Реалізація п'ятирічних планів була запроваджена у 1928-1929 рр.

Політика «ножиць цін» — штучне завищення цін на промислові товари і заниження на сільськогосподарську продук-

цію з метою викачування ресурсів з села. Застосовувалася радянським керівництвом у 1920-30-ті роки.

Суцільна колективізація — політика насильницького перетворення сільського господарства наприкінці 20-х-30-х рр. XX ст. на основі «розкуркулювання» і суцільного насадження колективних форм господарства (колгосп) з усуспільненням значної частини селянської власності.

Колгосп — колективне господарство; форма колективного господарства, що набула поширення в СРСР після проведення колективізації. Землі, реманент, техніка колгоспу з формальної точки зору були власністю тих, хто його утворив. Але за радянської дійсності фактично селяни втратили будь-які права власності на усуспільнене майно. При утворенні колгоспу усуспільненню підлягали землі, реманент, робоча худоба, у власності селян залишалася лише присадибна ділянка, птиця, дрібна худоба, корови.

Радгосп — державне сільськогосподарське підприємство.

Куркуль (куркульство) — поширена назва заможних селян, господарів в Україні. Ярлик, який радянська влада навішувала противникам колгоспного будівництва на селі. Передбачалося знищити як класового ворога.

Розкуркулення — кампанія експропріації селянських господарств у 30-ті роки, складова частина примусової колективізації. Здійснювалася на основі постанови ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. «Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». Формально спрямована проти найзаможніших селян (в Україні їх було 1,5%), на практиці вилилася у репресії проти значної кількості середняків, які в Україні складали 2/3 селян. Поряд із примусовою колективізацією розкуркулення стало передумовою занепаду сільського господарства й голодомору.

«Закон про п'ять колосків» — назва в народі постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперативів та про зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», яка передбачала жорсткі заходи за найменші посягання на суспільну (соціалістичну) власність. За рік дії постанови було засуджено 54 тис. чол. з них 2 тис. до вищої міри покарання.

Голодомор — штучно створений голод з метою досягнення певної мети. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні був визнаний геноцидом українського народу.

Геноцид (від грец. *Genos* — рід, племя і латин. *Caedo* — вбивати) — знищення окремих груп населення за расовими, національними, етнічними або релігійними мотивами, а також штучне створення життєвих умов, не сумісних з життям. Термін Г. вперше використав польсько-єврейський юрист Рафаель Лемкін (1901–1959) у книзі «Європа під владою вісі Берлін-Рим» (видано у 1944 р. англ. мовою) для позначення політики і практики винищення євреїв нацистами. Прояви Г. були відомі людству і раніше (наприклад, масове вбивство вірмен у Туреччині у 1895–

1896, 1915–1916 рр., українців під час Голодомору 1932–1933 рр. та ін.). Після другої світової війни Г. і підбурювання до нього було визнано злочином. 11 грудня 1946 р. ГА ООН прийняла резолюцію, яка засудила Г. з точки зору міжнародного права. 9 грудня 1948 р. ГА ООН одностайно схвалила конвенцію «Про попередження злочину Г. і покарання за нього». Ця конвенція була ратифікована і вступила в дію 12 січня 1951 р. У відповідності з конвенцією покаранню підлягають також підбурювання до Г., спроби Г., співучасть у змові з метою здійснення Г. Дія конвенції поширюється на будь-якого злочинця незалежно від його соціального становища. Вона застосовується у рівній мірі як до посадових, так і приватних осіб, а також до тих, хто несе відповідальність за прийняття законів про Г. Згідно конвенції, під Г. розуміють: 1) вбивство членів якої-небудь групи; 2) нанесення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; 3) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове її знищення; 4) заходи, розраховані на попередження народження дітей у середовищі якої-небудь групи; 5) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

Репресії — система заходів, які передбачають усунення, ізоляцію, знищення політичних ворогів (справжніх або надуманих), конкуруючих соціальних груп чи прошарків, етнічних спільнот з метою встановлення панування або зламу опору.

Соціальна деформація — порушення соціальної структури суспільства у результаті невинуватених соціальних експериментів. Знищення цілих прошарків суспільства. Зокрема, в СРСР було знищено приватних власників, селянство як дрібних власників тощо.

«Культурна революція» — 1) форма подолання культурної відсталості, боротьба з неписьменністю, насадження соціалістичної культури, єдиної ідеології в СРСР; 2) політика силового придушення опозиції, що здійснювалася в комуністичному Китаї у 1966–1978 рр. «К.Р.» призвела до формування культу особи Мао, масових жертв, хаосу.

Соціалістичний реалізм — напрям у культурі; найбільшого поширення набув у СРСР, де він уважався частиною офіційної ідеології. Основні риси: присутність нового героя — революціонера-пролетаря, комуніста, оспівування комуністичних ідеалів, відображення й оцінка життєвих ситуацій з точки зору маркізму-ленінізму, багатогранність художніх форм і проявів. Митці, які не вписувалися у визначені межі соцреалізму, підлягали гонінню або вигнанню. Попри офіційність та ідеологічну спрямованість чимало творів соцреалізму мали і мають художню та історичну цінність.

Персоналії

Сталін (Джугашвілі) Йосип Віссаріонович (1879-1953). Народився у невеличкому містечку Горі (Грузія). Його батько чоботар, наполягав, щоб син успадкував його професію, але мати настояла на тому, щоб син навчався. Так, Йосип опинився у духовній семінарії, де навчався до 1899 р. Під час навчання він познайомився з марксистською літературою і почав брати участь у марксистських гуртках, що в той час виникали по різних містах Російської імперії. За порушення дисципліни був виключений з семінарії. Влаштувався на роботу в обсерваторію. Проте головним заняттям стала революційна діяльність. З 1902 по 1913 р. шість разів зазнавав арештів і висилався у заслання. Чотири рази втікав. Нетривалий час перебував за кордоном. Життя професійного революціонера посилювало в ньому такі риси характеру як скритність, замкненість, нелюдимість, грубість. У період між арештами Сталін (партійний псевдонім) брав участь у роботі з'їздів партії, схилявся до більшовиків. У 1912 р. був обраний до складу ЦК партії. Сталін на партійній роботі зарекомендував себе організатором нелегальної діяльності, зокрема був організатором ряду терористичних актів, нападів на банки, поштові вагони, на інкасаторів для поповнення

«Розстріляне відродження» — термін, яким позначається знищення провідних діячів української культури 20-30-х років XX ст. Загалом було знищено близько 500 діячів.

Соціалістичне змагання — форма трудового ентузіазму робітників, намагання перевершити, перемогти когось у чому-небудь, домагаючись кращих, ніж у когось, результатів, показників. Використана партійним керівництвом в СРСР та інших соціалістичних державах як обов'язкова форма праці, що заохочувалася, як правило, моральними стимулами.

Стаханівський рух — форма соціалістичного змагання, започаткована О. Стахановим.

партійної каси. Деякі дослідники стверджують, що він мав відносини і з царською охранкою, співробітничав з нею.

У 1913 р. Сталін знову був заарештований і повернувся з заслання лише після повалення в Росії царату. Напередодні більшовицького перевороту 1917 р. бере активну участь у його підготовці. Після приходу до влади більшовиків він стає наркомом у справах національностей. У національному питанні відзначився як прихильник централізаторських ідей. Маючи репутацію здібного організатора, в роки громадянської війни виступає в ролі спеціального уповноваженого партії на важливих ділянках фронту. У 1922 р. Сталін стає генеральним секретарем ВКП(б). Ця посада передбачала керівництво канцелярією партії, ведення її поточних «паперових» справ. Користуючись тим, що більшість партійних лідерів нехтували цією роботою, а також хворобою Леніна, Сталін поступово сконцентрував у своїх руках основні важелі реальної влади, зокрема призначення основних керівників на місцях. У боротьбі за владу, що розгорілася в партії в 20-ті роки, Сталіну вдалося встановити над нею безроздільне панування. 1929 р. він назвав роком «великого перелому». Він розправився з усіма своїми суперниками. Спочатку страваючи їх

один з одним, а згодом, за допомогою інтриг усував інших. Він не вступав у теоретичні суперечки, а вів боротьбу репресивними адміністративними методами. Під час публічних виступів викладав ясні істини, які були зрозумілі малограмотній більшості партії і партійним функціонерам. При цьому він не був яскравим оратором і видатним теоретиком. Ідеї марксизму були використані Сталіним як підтвердження його абсолютної правоти, а хто був не згодним, автоматично ставав ворогом партії і народу. Для Сталіна був притаманний прагматизм. Морально-етичні, правові норми визнавалися лише тоді, коли це було вигідно. Корисним було лише те, що зміцнювало владу. Для досягнення абсолютної влади Сталін використовував будь-які засоби: від пропаганди до масового терору. Досягнувши абсолютної влади, він вимагав від оточуючих лакейського підкорення. Всі успіхи країни приписувалися його особистому генію, а невдачі — оточуючим. Помер Сталін у 1953 р.

В.Молотов (псевдонім, справжн. прізвище — *Скрябін*; 1890—1986) — радянський партійний та державний діяч. З 1906 р. — член РСДРП(б). Після лютого 1917 року — член Виконкому Петроградської ради і Петроградського військово-революційного комітету. У вересні 1920 р. рішенням партійного керівництва був направлений у Донбас, у жовтні 1920 р. обраний секретарем Донецького губкому більшовицької партії. З листопада 1920 р. по березень 1921 р. обіймав пост першого секретаря ЦК КП(б) України. Перебуваючи на цьому посту, проводив жорстку централістську політику, боровся з українським повстанським рухом, втілював програму продрозкладки і виступав проти заміни її продподатком, що призвело до голоду 1921—1922 рр. в Україні. Березень 1921 р. — 1930 р — секретар ЦК ВКП(б), з 1926 р. — член Політбюро партії, в грудні 1930 р. призначений головою РНК СРСР. Найближчий співробітник Й. Ста-

ліна, вважався його «правою рукою». Молотов став разом з Й. Сталіним організатором геноциду проти українського народу — голоду 1932—1933 рр. Власне, Молотов визначив значно завищений план хлібозаготівель для України в розмірі 356 млн. пудів і спільно з Л.Кагановичем добився його прийняття в липні 1932 р. на III Всеукраїнській конференції КП(б)У. В жовтні-листопаді 1932 р. за дорученням Сталіна очолював надзвичайну комісію в Україні, яка керувала примусовою колективізацією селянських господарств та тотальною реквізицією зерна в селян-одноосібників. Очолювана Молотовим комісія розробила надзвичайні заходи для збільшення хлібозаготівель шляхом розгортання адміністративного тиску і проведення масових репресивних заходів щодо селянства. З метою активізації планів прискорення виконання планів хлібопоставок він видав розпорядження про створення спеціальних репресивних комісій: вилучення хліба, призначеного для потреб громадського харчування; повну економічну блокаду сіл (заборона торгівлі, припинення постачання сіл тощо). На початку 1933 р. наказав вивезти всі колгоспні фонди, включаючи і насіннєвий, у рахунок заборгованості по планах хлібозаготівель, що перетворило штучно створену продовольчу кризу в Україні на широкомасштабний голодомор. 1937 р. — відіграв головну роль в проведенні партійної чистки ЦК КП(б)У. В 1939—1949 рр. — народний комісар (з 1946 р. — міністр) закордонних справ СРСР. З травня 1939 р. разом з гітлерівською владою верхівкою взяв участь у підготовці планів розподілу Центрально-Східної Європи, яка завершилася укладенням пакту Молотова-Ріббентропа. В 1941—1957 рр. — перший заступник голови Ради Народних Комісарів (з 1946 р. — Ради Міністрів) СРСР. У 1953—1957 рр. — міністр закордонних справ СРСР. Після смерті Й.Сталіна Молотов став одним з керівників опозиції щодо нового курсу

М.Хрущова. У червні 1957 р. разом з Л.Кагановичем, Г.Маленковим та Д.Шепіловим виведений із складу ЦК КПРС. У 1957–1962 рр. — на дипломатичній роботі у Монголії та Австрії. У 1961 р. — виключений із партії.

О.Стаханов (1906–1977) — шахтар, новатор у вугільній промисловості, засновник Стаханівського руху, Герой Соціалістичної Праці (1970). У ніч на 31 серпня 1935 р. вибійник кадіївської шахти «Центральна-Ірміне» О.Стаханов протягом зміни видобув 102 т вугілля (норма — 7 т). Весь видобуток записали на рахунок О.Стаханова, не врахувавши роботи кріпильників, які йому допомагали. Власне, і згодом під час встановлення інших рекордів справжнє число гірників не вказувалось, а все видобуте вугілля записували тільки на рахунок вибійника. У вересні 1935 р. О.Стаханов поновив своє досягнення, видобувши 175 т, а через кілька днів — 227 т. Спочатку стаханівський рух дав поштовх до поліпшення виробничих показників. На шахтах розпочалося змагання вибійників за встановлення абсолютного рекорду. У лютому 1937 р. гірник М.Ізотов нарубав відбійним молотком з допомогою 12 кріпильників 607 т вугілля. Невдовзі правляча партійна верхівка почала використовувати почин О. Стаханова

для роздмухування рекордоманії. Показово, що на шахті імені Сталіна (колишня «Центральна-Ірміне») лише за неповний 1937 р. зафіксовано тисячі «найрізноманітніших рекордів на всіх видах вугільних робіт», але при цьому шахта виконала лише 70 % встановленого плану. Стаханівський рух почали насаджувати в усіх галузях народного господарства.

П.Постишев (1887–1939) — радянський державний і партійний діяч. Брав участь в революційному русі з 1904 р. У роки громадянської війни активний учасник партизанського руху на Далекому Сході. У серпні 1923 р. направлений в Україну. Секретар Київського обкому. У 1933 р. в розпал Голодомору був особистим представником Й.Сталіна з необмеженими повноваженнями. Прихильник насильницьких методів у здійсненні колективізації. Очолював кампанію цькування М.Скрипника. У 1934 р. з його ініціативи відновлено святкування Нового року. У 1938 р. арештований і розстріляний.

Станіслав Косіор (1889–1939) — радянський партійний і державний діяч. У 1918 р. член українського радянського уряду. У 1928–1938 рр. очолював ЦК КП(б)У. Причетний до всіх злочинів сталінізму в Україні. У 1938 р. арештований і розстріляний.